

СВІТОВІ ВІЙНИ ХХ СТОЛІТТЯ: ВІДКРИТИЙ ДОСТУП ДО ДОКУМЕНТІВ З ФОНДІВ ЦЕНТРАЛЬНОЇ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ КАРАЗІНСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

На прикладі електронної колекції Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна «eScriptorium: електронний архів рідкісних книг і рукописів для науки і освіти» представлено колекції книг про Першу та Другу світові війни, показано можливості використання повнотекстових ресурсів: надання широкого доступу користувачів до цінних та рідкісних видань, забезпечення збереження оригіналу. Відображено принципи створення, структура, хронологічні рамки, напрямки, за якими відбувається наповнення архіву документами.

Ключові слова: eScriptorium, цифрові бібліотеки, електронні архіви, електронна колекція, рідкісні та цінні видання, DSpace, доступність фонду, збереження фонду, Europeana, Перша світова війна, Друга світова війна.

Zhuravleva I, Samohvalova O.

WORLD WARS OF THE 20TH CENTURY: OPEN ACCESS TO DOCUMENTS FROM CENTRAL SCIENTIFIC LIBRARY OF KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY COLLECTIONS

This paper describes the electronic collection 'eScriptorium: Electronic Archive of Rare Books and Manuscripts for Research and Education' of Central Scientific Library of Kharkiv National University. This repository contains book collections on the First and the Second World Wars. It provides full text resources and full access to rare and valuable materials, while library is preserving the originals. This article characterises the archive: principles of creation, chronological boundaries and ways of filling the archive.

Keywords: eScriptorium, digital library, electronic archive, electronic collection, rare and valuable books, DSpace, collection accessibility, collection preservation, Europeana, World Digital Library, First World War, Second World War.

Харківський університет, разом з усією країною, переживав війни та тяжкі повоєнні часи ХХ століття. Під час Першої світової війни десятки студентів покинули навчання й влилися до лав військових. Побудовану перед війною клініку дитячих хвороб було віддано під військовий шпиталь, в якому студенти та викладачі медичного факультету боролися за життя поранених. Серед тих, хто працював у хірургічній клініці, був, наприклад, вихованець медичного факультету університету, згодом видатний польський хірург, генерал-майор Війська Польського, який у роки Другої світової війни був начальником медичної служби в Армії генерала В. Андерса Болеслав Шарецький.

Багато випробувань випало на долю Харківського університету в період Другої світової війни. Викладачі, студенти, працівники Харківського університету у важких випробуваннях війни виконали свої зобов'язання перед країною. Вони добровольцями пішли на цю війну, щоби захистити свою Батьківщину. У перші дні війни потік добровольців був настільки масовим, що працівники призовних пунктів Харкова виявили розгубленість, не могли кілька днів визначити, куди направляти непередбачене мобілізаційними планами поповнення. Були створені студентські батальйони, які брали участь у боротьбі проти фашистів (у студбаті воював і письменник Олесь Гончар, тоді – студент університету). Від 1941 до 1943 рр. завідувачем кафедри української філології був Юрій Шевельов, згодом професор Гарвардського, Колумбійського університетів, член Американського лінгвістичного товариства, Польського інституту мистецтв і науки в США, Почесний доктор

Альбертського, Лундського, Харківського університетів і Києво-Могилянської академії, один із найвизначніших українських інтелектуалів ХХ століття, видатний мовознавець, літературознавець та культуролог. У роки окупації понад 60 % навчальних приміщень університету було зруйновано повністю або значно пошкоджено. Фашисти розграбували біологічний та археологічний музеї університету, в яких знаходилися раритетні речові пам'ятки і знахідки. Було знищено 90 % колекційного фонду Ботанічного саду. До Німеччини було вивезено 60 тис. книг і журналів. Особливо масштабні пограбування відбулися в університеті під час другої окупації міста (12 березня – 22 серпня 1943 р.). Загальна сума збитків, завданих університету окупантами, складала 28,5 млн. крб. Війна принесла біль і сльози в кожен дім, у кожную харківську сім'ю. Дробицький Яр, Лісопарк, табори військовополонених в Холодногірській в'язниці і районі ХТЗ (знищене єврейське гетто), Салтівське селище (місце розстрілу пацієнтів Сабурової дачі), клінічне містечко обласної лікарні по вул. Трінклера (місце спалення живцем кількох сотень поранених), місця публічних повішань уздовж Сумської вулиці і на Благовіщенському ринку, двір готелю «Інтернаціонал» (нині готель «Харків», місце масового розстрілу заручників), «газвагони» – душогубки: всі ці місця стали меморіальними пам'ятниками і нагадують живим про злочини окупантів, трагедії війни.

Пам'ять про ті важкі часи свято зберігається у Каразінському університеті, і, зокрема, – у його бібліотеці.

Бібліотеки України, відзначаючи 100-річчя початку Першої світової війни та 70-річчя Перемоги над фашизмом у Другій світовій, презентували книжково-ілюстративні та віртуальні виставки, проводили круглі столи за цими темами, представляли документи в електронному вигляді у відкритий доступ. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського до 100-річчя початку Першої світової війни підготувала електронну виставку «Війна у повітрі» (www.nbuv.gov.ua/node/1338), а також бібліографічний список статей з часописів, у якому представлено 140 записів. У НБУВ імені В. І. Вернадського було також організовано виставку «Воєнні газети (1941–1945 рр.) у фондах газетного відділу НБУВ» до 70-річчя Перемоги над нацизмом у Другій світовій війні. На виставці можна було ознайомитися з газетами радянської Червоної Армії, виданнями ОУН-УПА та «Русской освободительной армии» генерала Власова. Електронна виставка, присвячена подіям Першої світової війни та її наслідкам для українського народу, була представлена на сайті Національної історичної бібліотеки України (http://www.nibu.kiev.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=706).

Презентація виставки рідкісних видань «Перша світова: історія і факти» відбулася в Кіровограді, в обласній універсальній науковій бібліотеці імені Д. Чижевського. На виставці експонувалися збірники статей з військової історії та дипломатії, укази, закони, розпорядження 1914–1916 рр., а також праці відомих вчених, політиків, що були видані українською діаспорою в Канаді.

На сайті Рівненської обласної наукової бібліотеки представлено віртуальну виставку «Перша світова війна на Рівненщині. Брусиловський прорив» (<http://libr.rv.ua/ua/virt/105/>) і список літератури про події війни на Рівненщині.

Відділ «Україніки» імені Т. Шевченка ХГНБ імені В. Короленка до 70-річчя визволення України від німецько-фашистських загарбників підготував віртуальну виставку «Україна в полум'ї війни» <http://ru.calameo.com/read/0006329453d9763368124>.

У фотогалереї на сайті «Електронні архіви України» (ЕЛАУ, <http://elau.org/post.php?id=223>) зібрано найцікавіші об'єкти з проекту «Europeana 1914–1918», що мають відношення до України.

У відзначенні 100-річчя початку Першої світової війни та 70-річчя Перемоги над фашизмом у Другій світовій взяла участь також Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, яка має багато рідкісних видань означеної тематики. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 28 серпня 2013 р. № 650-р Фонд книжкових пам'яток і цінних видань ЦНБ ХНУ імені В. Н. Каразіна (85 тис. видань XII–XIX ст.) включено до Державного реєстру наукових об'єктів, що становлять національне надбання.

Центральна наукова бібліотека ХНУ імені В. Н. Каразіна стала шостою українською учасницею і партнером Світової цифрової бібліотеки (World Digital Library), яку створено за ініціативою Бібліотеки Конгресу США та підтримки ЮНЕСКО і надає в Інтернет безкоштовний

доступ в багатомовному форматі до великої кількості матеріалів. Партнерами проекту виступають Національні бібліотеки різних країн, університетські та академічні бібліотеки, архіви, музеї. Портал World Digital Library представлено сімома мовами: арабською, китайською, англійською, французькою, португальською, російською та іспанською. В даний час WDL вже налічує біля 12 тис. документів від 193 партнерів.

ЦНБ є учасником цифрової бібліотеки «Європеана» – стратегічного проекту Європейської Комісії. Це багатомовний каталог поцифрованих об'єктів культурної спадщини з музеїв, бібліотек, архівів Європи. До цифрової бібліотеки Європеана протягом 2013–2014 рр. ЦНБ представила метадані до 52 документів XIV–XX ст. Маючи досвід організації університетського інституційного репозиторія eKhNUIR (<http://dspace.univer.kharkov.ua/>) та з метою розширення доступу читачів до фондів рідкісних книг та рукописів ЦНБ, а також з метою забезпечення фізичного зберігання раритетних видань було прийняте рішення про створення eScriptorium – електронного архіву рідкісних видань та рукописів для науки та освіти. У січні 2012 р. архів було представлено в мережі Інтернет та на сайті бібліотеки (<http://escriptorium.univer.kharkov.ua/?locale=uk>). Електронний архів eScriptorium було створено на основі програмного забезпечення відкритого доступу DSpace, розробки Массачусетського технологічного інституту, яке підтримує протокол обміну метаданими OAI-PMH (Open Access Initiative Protocol for Metadata Harvesting), дозволяючи тим самим інтегрувати електронний архів в міжнародні реєстри ROAR, DOAR та інші. З 2013 року архів працює в середовищі DSpace 3.5, яке має значні переваги зовнішнього інтерфейсу. Інтерфейс сайту eScriptorium ведеться трьома мовами: українською, російською та англійською. Основне призначення eScriptorium – накопичення, систематизація та збереження в електронному вигляді книжкових пам'яток, рідкісних і цінних видань, рукописів, які зберігає бібліотека, і які доступні для копіювання й поширення у світовому науково-освітньому співтоваристві. Політика роботи архіву спрямована, насамперед, на надання відкритого доступу до рідкісного фонду бібліотеки користувачам усього світу. Хронологічні рамки архіву визначаються Законом України «Про авторське право і суміжні права». Сканування оригіналів документів здійснюється співробітниками сектора поцифровки документів відділу автоматизації та програмного забезпечення. У розпорядженні сектора компактний книжковий фотокомплекс ATIZ Book Snap з програмним забезпеченням Book Drive Capture і Book Drive Editor, зі спеціальною V-подібною «колискою» (базовою підставкою під книги) з розкриттям до 120°. Комплекс працює за допомогою цифрової фототехніки (дві цифрові камери Canon G 9), виконує повнокольорову поцифровку книг, охоплюючи одразу дві сторінки одночасно. В залежності від призначення копії (для представлення в Інтернет, для архівного зберігання, для видавничої роботи) і стану оригіналу обирається формат поцифровки – найчастіше PDF, іноді JPEG або TIFF, приймається рішення по кольоровості та вирішенні цифрового зображення (від 200 до 600 dpi).

Наповнення електронного архіву eScriptorium відбувається:

- шляхом поцифрування окремих колекцій із фондів ЦНБ, перш за все, це перші видання Харківського Імператорського університету та видання з історії Alma mater;
- за запитами читачів (в архіві поцифровані видання за запитами читачів з Бельгії, Франції, Німеччини, Швеції, Польщі та ін.);
- за запитами кафедр університету на допомогу навчальному процесу;
- за допомогою сканування рідкісних видань із фондів бібліотек-партнерів проекту.

Важливою умовою при наповненні архіву є відмова від дублювання матеріалів, які вже представлені в Інтернеті.

З початку роботи проекту eScriptorium передбачалося, що до нього можуть приєднатися й інші бібліотеки університетів України. При розробці документів, які регламентують роботу архіву разом з «Положенням про Електронний архів eScriptorium» було розроблено форму договору про приєднання для бібліотек, що беруть участь у проекті. У 2012 р. партнером проекту стала бібліотека Харківського національного університету радіоелектроніки, а в 2013 р. – бібліотека Харківського національного аграрного університету імені В. В. Докучаєва.

На початок липня 2015 року в архіві було представлено майже 3 тис. документів XIV–XX ст., структурно архів складається із 37 колекцій у 11 розділах. Усі видання у архіві eScriptorium доступні користувачам Інтернет у повному тексті в форматі pdf.

Один з найчисленніших за кількістю документів в архіві eScriptorium є розділ «Рідкісні та цінні видання XIX–XX ст.», який складається з декількох колекцій. У січні 2014 відкрився європейський віртуальний архів «Europeana 1914–1918», присвячений Першій світовій війні. У розділі «Рідкісні та цінні видання XIX–XX ст.» в архіві eScriptorium також було створено колекцію «До 100-річчя Першої світової війни» (<http://escriptorium.univer.kharkov.ua/handle/1237075002/1557>). Першим увійшов до колекції «Перша світова війна в Європеані» документ:

• *Отчет о состоянии лазарета Императорского Харьковского университета для раненых воинов со дня его открытия 26 октября 1914 года по 1 января 1915 года / Харьк. имп. ун-т. – Харьков : Тип. фирмы «Адольф Дарре», 1915. – 40 с.*

Зараз у колекцію «До 100-річчя Першої світової війни» eScriptorium включено 129 документів, які вже встигли привернути увагу користувачів з України, Росії, США, Канади, Німеччини, Нідерландів, Франції, Польщі, Білорусі. Умовно документи цієї колекції можна розподілити за тематикою на такі групи: офіційні документи; спогади про війну; дослідження досвіду війни; шпіонаж; права та соціальне становище учасників війни; медицина у воєнні роки; бібліотеки на фронті; військова пропаганда; періодика воєнного часу. Деякі з них були видані у 1914–1918 роках, інші у 20-х – 40-х роках XX століття.

До офіційних документів належать документи про підготовку війни, безпосередньо про її оголошення Росією Німеччиною, про хід військових дій та про закінчення – укладення мирного договору. Наприклад:

• *Историческое заседание Государственной Думы 26-го июля 1914 года: (по поводу войны) : [стенограф. отчет] / Гос. Дума России. – Тихорец. хутор (Кубан. обл.). : Изд-во Н. Н. Сорокина, 1914. – 46 с.*

• *Мирный договор между Россией с одной стороны и Германией, Австро-Венгрией, Болгарией и Турцией с другой. – М. : Тип. Моск. совета рабочих и солдат. депутатов, 1918. – 150 с. : 1 л. карт.*

• *Great Britain and the European Crisis : Correspondence and Statements in Parliament, together with an Introductory Narrative of Events. – London ; Manchester ; Reddish : Taylor, Garnett, Evans & Co, Ltd, 1914. – XXV. – 102 p.*

У збірці представлено документи (листи), які були отримані Парламентом Великобританії в період з 20 липня по 1 вересня 1914 із Франції, Росії, Німеччини, Австро-Угорщини, Італії, Бельгії, Сербії, а також промови в Палаті громад міністра закордонних справ Едварда Грея (3 серпня 1914) та прем'єр-міністра Герберта Генрі Асквіта (4–6 серпня 1914). У вступній статті описані події, що передували початку війни, починаючи з 23 червня 1914 р.

• *Германская белая книга о возникновении германо-русско-французской войны: книга лжи : по представленным Рейхстагу материалам / пер. [с нем.] Р. Маркович. – [Петроград : Тип. т-ва «Екатерингоф. печ. дело», 1915]. – 63 с.*

Ця книга є повним перекладом виданої німецьким урядом «Белой книги о возникновении русско-германо-французской войны». Від німецького видання її відрізняє лише додані укладачами (навмисне пропущені в ньому німецьким урядом) телеграма російського імператора від 16 липня 1914 р. імператору Вільгельму II і перші рядки відповідної телеграми Вільгельма II від 17 липня 1914 р. Додані документи свідчать про брехливість політики уряду Вільгельма II.

Зацікавленість у читачів викликали й документи, що пов'язані з правами та становищем полонених у Німеччині та Австро-Угорщині, а також документи, де викладені права офіцерів, нижчих чинів та членів родин військових на державну допомогу та інші пільги.

• *Наши военнопленные в Германии и Австро-Венгрии : (по дополн. сведениям) / Чрезвычай. следств. комис. – Петроград : Сенат. тип., 1917. – 49 с. – 91 перегляд.*

У книзі викладено висновки Надзвичайної слідчої комісії про трагічне становище російських військовополонених у Німеччині та Австро-Угорщині.

• Северин Г. В. *Раненые офицеры и нижние чины, их эвакуация, денежное и вещевое довольствие, пенсионные права, а также обеспечение семей лиц, призванных на войну : сб. законов и распоряжений / Георгий Викторович Северин. – Изд. Верхов. Совета. – Петроград : Гос. тип., 1914. – 195 с. : табл.*

Збірка законів та розпоряджень, що визначають права офіцерів і нижчих чинів на грошове та речове забезпечення, пенсійне забезпечення від казни, а також відповідні права родин осіб, яких призвали на війну.

До наступної групи документів слід віднести фронтові спогади учасників війни, журналістів, які висвітлювали події на фронтах, дипломатів, які безпосередньо мали відношення до розвитку подій, що передували початку Першої світової війни, спогади розвідників.

• Пурталес Ф. *Между миром и войной: мои последние переговоры в Петербурге в 1914 году : воспоминания бывшего герман. посла в России / граф Ф. Пурталес ; [пер. с нем. М. Алексеева, предисл. В. Кряжина]. – М. ; Петербург : Госиздат, 1923. – 80 с. – 135 переглядів.*

Спогади німецького Посла в Росії Фрідріха фон Пурталеса про останні переговори в Петербурзі в 1914 році. Граф Фрідріх фон Пурталес (1853–1928) – німецький дипломат, з 1879 по 1899 обіймав різні посади в Відні, Празі, Парижі, Петербурзі та в апараті міністерства закордонних справ. У жовтні 1907 року був призначений послом до Петербургу, де намагався перешкодити зближенню Росії з Францією і Великобританією. 19 липня (1 серпня) 1914 р. вручив російському міністрові закордонних справ С. Д. Сазонову ноту про оголошення Німеччиною війни Росії.

• Палеолог М. *Царская Россия накануне революции / Морис Палеолог ; [пер. с фр. Д. Протопопова и Ф. Ге ; предисл. М. Павловича]. – М. ; Петроград : Гос. изд-во, 1923. – 472 с.*

Спогади Жоржа Моріса Палеолога (1859–1944) – французького політика та дипломата. З січня 1914 року до липня 1917 року Палеолог був Послом Третьої Французької республіки у Російській імперії. Сприяв втягненню Росії у Першу світову війну. Письменник, член Французької Академії з 1928 р. до 1944 р.

• Чуковский К. И. *Заговорили молчавшие! : (англичане и война) / Корней Иванович Чуковский. – 3-е изд. – Петроград : Изд-во т-ва А. Ф. Маркс, 1916. – 187 с. : ил. – 72 перегляди.*

Чуковский Корній Іванович (1882–1969) – відомий російський письменник, поет, публіцист, літературний критик, перекладач, літературознавець. Починав свою літературну кар'єру як журналіст в газеті «Одесские новости», був кореспондентом цієї газети в Лондоні. «Заговорили молчавшие!» – це спогади англійських солдат про війну. У 1915 р. Міністерством народної освіти книга визнана корисною для поповнення учнівських бібліотек середніх навчальних закладів та вищих початкових училищ, безкоштовних народних бібліотек і читалень. А Військовим Міністерством її було рекомендовано для читання в частинах військ, установах військового відомства і лікувальних закладах.

• Берти Ф. *За кулисами Антанты : дневник британского посла в Париже 1914–1919 / лорд Ф. Берти ; [пер. и примеч. Е. С. Берловича]. – М. ; Ленинград : Госиздат, 1927. – 232 с. – Отсутствуют с. 3–16.*

• Ландау Г. *Секретная служба в тылу немцев (1914–1918 гг.) / Г. Ландау ; [пер. с англ.]. – М. : Гос. воен. изд-во Наркомата обороны Союза ССР, 1937. – 124 с.*

• Лаказ Л. *Четыре года разведывательной работы (1914–1918 гг.) / Л. Лаказ. – 2-е изд. – М. : Гос. воен. изд-во Наркомата обороны Союза ССР, 1939. – 112 с.*

• Гиббс Ф. *Душа войны: впечатления корреспондента с Западного фронта / Филипп Гиббс ; [пер. с англ. Е. Лохтина]. – М. : Типолит. Т./Д. «И. Ефимов, Н. Желудкова и К», 1917. – 230 с.*

• Coubaux В. *Premiers jours de guerre en Belgique / quelques notes de В. Coubaux. – Petrograd, 1915. – 45 p.*

Багато ілюстроване видання французькою мовою про перші дні війни у Бельгії.

Найбільш чисельною є група документів, що стосуються вивчення досвіду війни, аналізу проведення військових операцій на суші, на морі та у повітрі. Серед них є багато праць,

присвячених досвіду використання найсучаснішої на той час техніки – літаків, танків, підводних човнів, дирижаблів, самокатів та велосипедів.

• *Горлицкая операція : сб. док. – М. : Воениздат, 1941. – 408 с. : 1 вкл. л. схем, 26 отд. л. схем. – 199 переглядів.*

З численних документів Військово-історичного архіву світової війни 1914–1918 рр., що стосуються Горлицької операції 1915 р., в збірнику вміщено лише ті, які відносяться до оперативної діяльності командування штабів російської армії. Під час Горлицької операції командування російської армії допустило низку серйозних помилок, що призвело до великих втрат. У книзі багато схем і карт. Це одна з найбільш популярних книг в цій колекції.

• *Тейс Р. Самокатные части по опыту войны 1914–1918 гг. / Рудольф Тейс, Оскар Регеле ; пер. с нем. О. Триэль ; [под ред., предисл. Р. Циффера]. – М. ; Ленинград : Госиздат, Отдел воен. лит., 1928. – 119 с. : 25 рис. и схем в тексте. – (Библиотека иностранной военной литературы). – 122 перегляди.*

Самокатні підрозділи, що зародилися наприкінці минулого сторіччя і повільно, але неухильно розвивалися до 1914 року, довели свою практичну корисність, велику бойову і оперативну цінність під час війни 1914–1918 рр. В умовах західноєвропейського театру бойових дій з його густою мережею гарних доріг самокатні підрозділи можуть повністю виявити всі свої переваги, і не тільки замінити кінноту в окремих випадках, але і виконувати завдання, які кіннота неспроможна виконати. Відомі численні приклади вдалого застосування бельгійських, французьких і німецьких самокатних частин.

• *Крюгер Р. Танки / Р. Крюгер ; [пер. с нем. инж. Кенигсбергера] ; под ред. Л. Б. Гельфанда. – М. : Выш. воен. редакц. совет, 1922. – 108 с. : ил., табл., черт.*

Розглянуто танки та бойові машини, які з'явилися у період Першої світової війни та мали велике значення для успіху військових дій.

• *Томашевич А. В. Подводные лодки в операциях русского флота на Балтийском море в 1914–1915 гг. / А. В. Томашевич. – М. ; Ленинград : Воен-мор. изд-во НКРКВМФ СССР, 1939. – 282 с. : 12 вл. л. карт, 1 л. портр.*

Книга капітана 2-го рангу О. В. Томашевича є першою роботою, що присвячена бойовій діяльності підводних човнів у 1914–1918 рр. Автор подає картину боротьби підводних човнів на Балтійському театрі морської війни.

• *Геппнер Э. Война Германии в воздухе / Э. Фон-Геппнер ; [пер. с нем]. – М. : Гос. воен. изд-во, 1924. – 184, [2] с. : табл.*

Геппнер Еріх (1886–1944) – німецький полководець часів Другої світової війни. З 1914 р. – офіцер у штабі 16-го армійського корпусу, з липня 1915 р. – ротмістр (капітан). Нагороджений Залізними хрестами обох ступенів. Після війни продовжував службу в рейхсвері. Під час вторгнення у СРСР командував 4-ю танковою групою. Страчений у 1944 р. за участь у змові проти Гітлера.

• *Іонов П. Повітряні кораблі : [нарис про дирижаблі] / П. Іонов. – Харків : Держ. вид-во «На варті», 1931. – 24 с.*

У книзі розглянуто аероплани та дирижаблі, як основні засоби, якими людство завойовувало повітряний простір.

Разом з «Отчетом о состоянии лазарета Императорского Харьковского университета для раненых воинов со дня его открытия 26 октября 1914 года по 1 января 1915 года» до медичної частини колекції увійшли також цікаві з медичної точки зору документи, серед яких:

• *Отчет Лазарета для раненых воинов Харьковского медицинского общества и Всероссийского союза городов № 4 (9-го октября 1914 г. – 1-го июля 1916 г.) / Харьк. мед. о-во. – Харьков : Тип. Я. И. Намойтер, 1917. – 168 с.: ил., табл.*

• *Пржевальский Б. Г. Медицинская часть отчета о лазарете для раненых воинов Харьковского медицинского общества и Всероссийского союза городов № 4 / Б. Г. Пржевальский. – Харьков : Тип. и лит. М. Зильберберг и Сыновья, 1916. – 16 с. – Отд. отт. из «Харьк. мед. журн.» за 1916 г.*

Викладено статистику поранень воїнів, які лікувались в університетському шпиталі (він був розташований у Біологічному корпусі університету, зараз це Музей природи), надано опис операцій, що були зроблені.

• *Репрев А. В. Голодный отёк / проф. А. В. Репрев . – Харьков : [Б. и.], 1923 . – 59 с. : 1 вл. л. график.*

У 1915 р. польські письменники Будзинський та Хелковський описали (*Przegląd lekarski* 15 г. № 54) випадки «набряклої хвороби», що з'явилися у Галиції; до того ж часу відносяться випадки «голодного набряку» у Польщі, що були описані Н. Штраусом (*Med. Klin.* № 39 за 1915 р.). З виникненням концентраційних таборів для військовополонених росіян та французів, де харчування було вкрай недостатнім, почала розвиватися серед них справжня епідемія «голодного набряку». Дані, що надає професор Репрев, відносяться до харчування жителів Харківщини у 1919 р.

Про міжнародну ситуацію, яка склалася напередодні Першої світової війни, про життя Харкова та харків'ян можна дізнатися зі сторінок харківської періодики того часу. Перш за все, з газети «Утро», 258 номерів якої 1912–1913 рр. представлено у електронному архіві eScriptorium. Є у колекції про першу світову війну і документи, які носять пропагандистський характер. Серед них:

• *Описание жизни и подвига героя-мученика, крестьянина Стефана Веремчука. – Петроград : Воен. тип. имп. Екатерины Великой, 1916. – 32.*

Розповідь російських воїнів про подвиг Стефана Веремчука – селянина Волинської губернії, Дубненського уїзду, Княгининської волості, села Бабалоки. Він врятував від смерті російських солдат, а сам був закатований озвірілими австрійцями.

До таких документів слід також віднести шість брошур із серії «Німецька війна: Популярні політичні брошури» (видавець Ернст Йек) німецькою мовою, серед яких:

• *Heuß Th. Kriegssozialismus / Theodor Heuß. – Stuttgart ; Berlin : Deutsche Verlags-Anstalt, 1915. – 39 s. – (Der deutsche Krieg. Politische Flugblätter ; H. 58).*

Автор пояснює взаємозв'язок понять «війна» і «соціалізм» у новому терміні «воєнний соціалізм» («Kriegssozialismus»).

Окремо можна виділити документи, які відносяться до Польщі того часу:

• *Pamiętki wojenne (afisze). Z. II . – Warszawa : Administracja Wydawnictwa: Krucza numer trzynasty, 1918. – 44 , (4) s.*

Другий зошит-альбом у якому представлені мініатюрні копії звернень до варшав'ян, оголошень до населення, заяв військового коменданту Варшави. На обкладинці альбому – евакуаційний талон.

• *Polska w roku 1914–15 / pod red. S. Dzikowskiego. – Wyd. il. – Warszawa ; Lwów : E. Wende i S-ka, [1915]. – Z. 2 : Walki o Warszawę. – 32 s. : k. tabl. [36] z il. ; [39] s.*

Альбом світлин Польщі у 1914–1915 рр. У ньому фронтіві світлини, зображення воєнної Варшави та ін.

• *Kraushar A. Stara Warszawa i Warszawa za August Stanisław (1764–1795) / Alexander Kraushar. – Warszawa : Nakładem Księgarni Ferdynanda Hoesicka, 1914. – 61 s. : 16 il.*

Це ілюстроване видання надруковано у 1914 р., але його зміст стосується Польщі часів Августа Станіслава. На внутрішній сторінці обкладинки зберігся напис: «Харків, 25 березня 1916 р. ... в рік поневірянь народу польського... Тієї, що замінила нам Мати» (25 підписів). Можливо це присвята жінці, яка допомагала біженцям у Польському домі, що був розташований поряд з костелом у Харкові. У 1915–1916 рр. велика кількість біженців з Польщі отримали притулок у Харкові.

Наступні роботи можуть привернути увагу кожного бібліотечного фахівця: ім'я видатного бібліотекознавця Л. Б. Хавкіной відомо широкому загалу, тому питання бібліотечного обслуговування військовослужбовців на фронті або у госпіталі мають бути цікавими спеціалістам.

• *Хавкина Л. Б. За рубежом: опыт военно-библиотечной работы / Л. Б. Хавкина ; [предисл. Е. Хлебцевича] ; Библио-издат. подсекция Ц. С. Осоавиахима. – М. ; Ленинград : Госиздат, Отд. воен. л-ры, 1929. – 67 с., 23 рис. – 74 перегляди.*

Брошура присвячена питанням організації, форм і методів роботи американських і англійських бібліотек, що обслуговували армію Антанти під час світової війни. У книзі багато фотографій.

• *Хавкина Л. Б. Книга и Библиотека / Л. Б. Хавкина. – М. : Книж. склад «Наука», 1918. – 172 с. – Нумерація сторінок порушена.*

У 2014 р. напередодні святкування Перемоги у Другій світовій війні у електронному архіві eScriptorium було створено колекцію «До 70-річчя Великої Перемоги». На цей час вона складає 247 документів, у ній документи, що були видані у 1941–1945 рр. Особлива увага приділяється документам, що пов'язані з Харковом або були видані в Харкові за часи війни.

• *Судовий процес про звірства німецько-фашистських загарбників на території м. Харкова і Харківської області в період їх тимчасової окупації. – Київ ; Харків : Укр. держ. вид-во, 1944. – 132 с.*

• *Звірства і злочини німецько-фашистських загарбників на Харківщині : зб. док. / Наук.-видавн. від. Упр. держ. архівами НКВС УРСР. – Киев ; Харьков : Укр. держ. вид-во, 1944. – 55 с.*

• *Kharkov – Moscou. – [S. l.] : Éd. en Lang. Étrangères, 1943. – 31 p. : ill.*

Книга французькою мовою розповідає про звірства німців в Харкові під час окупації, про воєнний Харків, про звільнення міста. Вона містить багато фотографій.

• *Нагнибіда М. Здрастуй, Харків! / Микола Нагнибіда. – Харків: Укр. держ. вид-во, 1943. – 20 с.*

• *Рідне місто: харківські письменники до річниці визволення Харкова. – Харків : Соціаліст. Харківщина, 1944. – 144 с.*

Одна з найбільш численних груп документів у колекції – це документи про злочинства німецько-фашистських загарбників.

• *Про злочинства німців на території Львівської області: Повідомлення Надзвичайної Державної Комісії по встановленню і розслідуванню злочинств німецько-фашистських загарбників. – Київ : Укр. держ. вид-во, 1945. – 35 с.*

• *Про руйнування і звірства, заподіяні німецько-фашистськими загарбниками в місті Києві. – Київ ; Харків : Укр. держ. вид-во, 1944. – 23 с.*

• *Комюніке Польсько-Радянської Надзвичайної Комісії по розслідуванню злочинств німців, вчинених у таборі винищення на Майданеку в місті Люблін. – Київ : Укр. держ. вид-во, 1944. – 15 с.*

• *Про руйнування, заподіяні німецько-фашистськими загарбниками промисловості, сільському господарству, культурно-освітнім закладам Сталінської області. – Київ ; Харків : Укр. держ. вид-во, 1944. – 31 с.*

• *Лагери смерти : сб. док. о злодеяниях немец.-фашист. захватчиков в Белоруссии / Чрезвычай. гос. комис. по установлению и расследованию злодеяний немец.-фашист. захватчиков и их сообщников. – М. : ОГИЗ : Гос. изд-во полит. лит., 1944. – 75 с. : ил.*

Цілу низку документів колекції створюють офіційні документи. Це і виступи державних діячів радянських і союзних держав, документи про відродження господарства, про репатріантів, про пільги родинам військовослужбовців та багато інших.

• *Укрепление боевого содружества Советского Союза с Великобританией и Соединенными Штатами Америки: посещение тов. В. М. Молотовым Лондона и Вашингтона : (документы и материалы). – М. : ОГИЗ : Гос. изд-во полит. лит., 1942. – 23 с.*

• *Черчилль У. Крымская конференция : речи в Палате Общин 27 и 28 февр. 1945 г. / Уинстон Черчилль, Антони Иден. – М. : Отд. печати Великобритан. посольства, 1945. – 48 с. : ил. – На фронтисписе: фото Сталина, Рузвельта, Черчилля и других офиц. лиц.*

Серед авторів книг з колекції багато відомих українських діячів культури, письменників:

• Довженко А. *Не хозяйничать немцам на Украине!* / А. Довженко. – М. : ОГИЗ : Госполитиздат, 1943. – 20 с.

• Довженко О. *Ніч перед боєм* / О. Довженко. – Саратов : Друк. поліграфвид-ва, 1942. – 22 с.

• Тичина П. *Похорон друга* / П. Тичина. – Київ ; Харків : Укр. держ. вид-во, 1945. – 12 с.

Електронний архів рідкісних книг та рукописів для науки та освіти eScriptorium користується великою увагою читачів – науковців, викладачів, студентів, журналістів, краєзнавців та просто зацікавлених людей. Про це говорить незалежна статистика. За даними Google Analytics за цей час його відвідало 15124 рази 9851 користувачів Інтернет-мережі з 80 країн світу, зроблено 205571 перегляд документів. Про популярність архіву свідчить і те, що більше 10 відсотків входів відбувається з мобільних гаджетів.

До 70-річчя Великої Перемоги було реалізовано ще один проект. Спочатку виникла ідея створити віртуальний фронтовий альбом з фотографіями рідних працівників бібліотеки, життя яких припало на воєнні роки. Збираючи фотографії воєнних років, працівники написали спогади про батьків, дідусів і бабусь, інших рідних – немає в країні родини, яку не торкнулася б війна. Для багатьох це стало своєрідною пошуковою роботою: в сімейних архівах знаходили фото, розпитували своїх рідних, листувалися, часто зверталися до рідні в ближньому і далекому зарубіжжі. Усі ці спогади були розміщені в Інтернет – в університетському репозитарії eKhNUIR в розділі «Бібліотека» було створено колекцію «До 70-річчя Великої Перемоги: наша пам'ять і наша гордість» (<http://dspace.univer.kharkov.ua/handle/123456789/10382>).

А до Дня Перемоги було створено фронтовий альбом «Щоб діти наші пам'ятали...» (в PowerPoint), який було розміщено також в репозитарії та на сайті бібліотеки. У ньому є таке звернення: «До 70-річчя Перемоги ми вирішили зібрати спогади про наших рідних і близьких, кому судилося жити в цей страшний час. Ми хочемо розповісти про воїнів, які звільняли свою рідну землю і Європу від фашизму, про тих, хто воював у підпіллі і в партизанських загонах, у нашій країні або в інших країнах боролися проти фашизму, хто, працюючи в тилу, допомагав фронту. Вони принесли нам Перемогу. І ще про тих, хто волею долі опинився в окупації, потрапив у полон або в концтабори. Вони перемогли тим, що в нелюдських умовах вижили, що, не зрадивши свою Батьківщину, залишилися Людьми. Це спогади наших батьків, бабусь і дідусів. Поки пам'ятають вони, поки ми пам'ятаємо спогади тих, хто вже пішов, ми повинні розповісти про них, щоб пам'ятали наші діти і наші онуки».

Презентація альбому в колективі пройшла 7 травня, була зворушливою та душевною, вона стала одним із заходів в бібліотеці до цієї дати. Неможливо спокійно читати спогади дітей війни – чоловіка нашої співробітниці Серьогіна Анатолія Сергійовича, який семирічним хлопчиком ховався від фашистів зі своїми братами в брянських лісах, і спогади нашої співробітниці Березюк Ніни Михайлівни, яка шестирічною дівчинкою зустріла війну в Харкові і всю окупацію міста пережила зі своєю мамою та сестрами. Серед документів – спогади про рідних, які загинули, зокрема, і в останні дні війни; про тих, хто всю війну був у німецьких таборах; хто пропав безвісти та про їх матерів, які всю війну не вірили в їх смерть, чекали їх. На фронтових фотографіях ті, хто загинув, і ті, кому доля залишила життя – герої з безліччю орденів і медалей. Це і цілі родини: ленінградських блокадників Бистрових, родина Красуцьких, які стали учасниками руху Опору у Франції та інші. Всі документи з цієї колекції в репозитарії eKhNUIR користуються великим інтересом, їх переглядають і скачують відвідувачі з України, Росії, Німеччини, США, Франції та інших країн. Цей проект триває і зараз. Деякі співробітники принесли спогади і фотографії воєнних років вже після свята Перемоги. Ці документи додаються до альбому і розміщуються в репозитарії. Крім того, після презентації альбому виникла ідея надрукувати його у вигляді фотокниги.

Надання електронних версій до відкритого доступу створює сприятливі умови для дослідження вченим, а також дозволяє зберегти оригінали, тому планується подовжити роботу зі створення повнотекстових ресурсів.

Список використаних джерел

1. Назарова С. Харків у часи німецької окупації (1941–1945 рр.) [Електронний ресурс] / С. Назарова. – Режим доступу: https://keui.files.wordpress.com/2013/12/64_nazarova.pdf. – Назва з екрану.

УДК 027.7:53

Павłowska M.
Uniwersytet Jagielloński (Kraków)

KRAKOWSKO-LWOWSKIE PORTRETY NAUKOWE PROFESORÓW FIZYKI DOŚWIADCZALNEJ W XIX I PIERWSZEJ POŁOWIE XX WIEKU, I ICH KSIĘGOZBIORY

W XIX i XX wieku do biblioteki Gabinetu Fizycznego, a później Zakładu Fizyki Doświadczalnej UJ, trafiły księgozbiory profesorów fizyki doświadczalnej, którzy swoją działalność naukową prowadzili zarówno we Lwowie, jak i w Krakowie. Są to książki naukowe zgromadzone przez czterech uczonych: Stefana Kuczyńskiego, Augusta Witkowskiego, Mariana Smoluchowskiego i Konstantego Zakrzewskiego – wybitnych fizyków, niezwykle uczonych. Nieprzypadkowo właśnie te zbiory stały się przedmiotem badań proveniencyjnych prowadzonych na potrzeby niniejszego wystąpienia. Podczas komputerowego opracowywania książek w Bibliotece Wydziału Fizyki, Astronomii i Informatyki UJ zwrócono uwagę na olbrzymią wartość historyczną tych kolekcji. Obecnie możemy dołączyć jeszcze jeden wniosek: kolekcje profesorskie są odzwierciedleniem krakowsko-lwowskich życiorysów uczonych, pokazują ich indywidualne osiągnięcia naukowe i wskazują na związki uczonych ze środowiskami naukowym zarówno Krakowa, jak i Lwowa.

Słowa kluczowe: Biblioteka Wydziału Fizyki, Astronomii i Informatyki Stosowanej UJ, Stefan Kuczyński, August Witkowski, Marian Smoluchowski, Konstanty Zakrzewski, badania proveniencyjne księgozbiorów

Pawłowska M.

SCIENTIFIC PORTRAITS OF EXPERIMENTAL PHYSICS PROFESSORS FROM KRAKOW AND LVIV IN THE 19TH AND THE FIRST HALF OF THE 20TH CENTURY

In the 19th and the 20th century, the library of the Physics Cabinet, later library of the Institute of Empire Physics, received book collections of experimental physics professors, who were leading their researches both in Krakow and Lviv.

There are scientific books collected by four researchers: Stefan Kuczyński, August Witkowski, Marian Soluchowski and Konstanty Zakrzewski – talented physicists, extraordinary researchers. It is no wonder that these collections turned out to be the object of principle of provenance our paper.

During computerization of books in the Library of the Faculty of Physics, Astronomy and Applied Computer Science at the Jagiellonian University special attention was drawn to the enormous historic value of these collections.

Nowadays we can add one more conclusion: professors' collections are describing works and biographies of researchers from Krakow and Lviv, indicate their personal achievements and relationships with scientific environments of both cities.

Keywords: Library of Physics Jagiellonian University, Stefan Kuczyński, August Witkowski, Marian Smoluchowski, Konstanty Zakrzewski, principle of provenance.